

КРИТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПЕРЕКЛАД ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XVIII–XIX СТ.

Тарас Шмігер

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
t_shmiger@ua.fm*

Досліджено, що Просвітництво внесло питання мовної системи та сприйняття читача у розгляд перекладацької проблематики; слово вже не було Божественною таємницею, а матеріалізувалося в конкретних рисах, на які звертали критичну увагу перекладачі. З'ясовано, що праця українських перекладачів (Теофана Прокоповича, Гаврила Бужинського, Симона (Петра) Кохановського, Григорія Политики, Петра Підгорецького) на потреби Російської імперії, а не рідного краю, посприяла тому, що про переклад заговорили як про засіб самовираження, тобто окреслили завдання і своєрідність перекладу як пошуку власної ідентичності. З'ясовано, що головна настанова Петра Лодія для перекладу – це використання всіх реєстрів рідної мови так, щоб висловити думку оригіналу. Проаналізовано, що за текстами Григорія Сковороди точно визначити особливості його терміносистеми перекладу неможливо через брак контекстів, хоча він уживав п'ять латинських термінів на позначення перекладу. Зокрема, немає однозначної відповіді, чи йдеться про “*verto*” / “*converto*” й гіпонімами “*transfero (translator)*” / “*exprimo*” та “*interpreto (interpres)*”, чи може із суцільною парадигмою “*transfero (translator)*” / “*exprimo*” – “*interpreto (interpres)*” – “*verto*”, які можна спробувати накласти на парадигму Джона Драйдена (1680): “*metaphrase*” (дослівний переклад) – “*paraphrase*” (смісловий переклад) – “*imitation*” (вільний переклад).

З'ясовано, що Романтизм долучив до перекладацьких дискусій тематику мовної ідентичності: менталітет нації відображено в мові, а читач живе – відчуває, сприймає, розуміє – згідно з мовними нормами (Григорій Квітка-Основ'яненко, Петро Гулак-Артемівський, Яків Головацький, а згодом Олександр Потебня й Пантелеймон Куліш). Так почалося змагання з неперекладністю у теоретичній площині. Із середини XIX ст. у критику ввійшла практика зіставляти тексти й коментувати результати такої операції, яка стимулювала пошук засобів для інтерпретаційного обґрунтування якості перекладу. У цей час українські дослідники (Орест Новицький, Михайло Максимович, Павло Грабовський) почали застосовувати контекстний та історично-етимологічний методи семантичного аналізу. Перекладачі (Михайло Старицький, Борис Грінченко) дбали про розвиток лексичних значень української мови для її поняттєвого збагачення, а їхні погляди слугували критеріями для встановлення успішної відповідності в українськомовних перекладах.

Ключові слова: теорія перекладу, критика перекладу, перекладознавчий аналіз, перекладність.

Вступ. В епоху Просвітництва критика нарешті стала автономною галуззю філологічних студій. Хоча її розглядали як широкий спектр завдань (від з'ясування семантики виразу до тлумачення винятково античних творів), вироблялося розуміння потреби інтеграції знання, щоб поглибити верифікацію критичних суджень [26, с. 200–201]. Такі епістемічні трансформації не могли не позначитися на судженнях про переклад.

Однак XVIII ст. не було вдалим часом для розвитку української науки, літератури, мови. Найкращих інтелектуалів забирали до Петербурга (особливо перекладачів¹ [22, с. 781–786]), перекладів українською (хай і книжною мовою) для українців не робили, через відсутність українських часописів (принаймні територіально українських) не було простору для дискусій. Саме тому головні міркування про переклад висловлювали в передмовях до російських перекладів і в приватних листах.

Значимо, що XIX ст. було часом затишшя в українській військовій історії, через що недруги стверджували про крах української мови, а це імпліцитно означало крах етнічної та державної українськості: “Мова самого народу почала псуватися, і тепер чиста українська мова (*рос.* малороссийский язык) перебуває переважно лише в книгах. Отож ми маємо повне право сказати, що тепер уже немає української мови, а є обласне українське наріччя, як є білоруське, сибірське та інші, подібні до них обласні наріччя” [2, с. 417]. Такі погляди стимулювали серед українських літераторів пошук власного місця для свого народу, який сприяв відновленню української ідентичності. Наголосимо, що ідентичність завжди межує з ідеєю “чужого”: “Етноцентризм означає, що самоствердження, яке творить ідентичність, обов’язково пов’язане із формуванням відносин із інакшістю інших. Ідентичність – завжди позначена відмінністю від інших: у випадку особистісної ідентичності – відмінністю від іншої особи, у випадку суспільної ідентичності – відмінністю від інших суспільних формацій” [27, с. 208]. Саме тому наявність двох площин – “своїї” та “чужої” – сприяла усвідомленню власної ідентичності як у перекладній літературі, так і в студиях про переклад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику перекладу означеного періоду вивчали точково, наприклад, у рамках церковної освіти (К. В. Харлампович про початок XVIII ст. [22]) або кризь призму методів семантичного аналізу (Р. П. Зорівчак про О. О. Потебню [8]). Окремі постаті стали предметом спеціального розгляду, наприклад, Г. С. Сковорода (Й. О. Баглай [1]) і Б. Д. Грінченко (А. О. Хоптяр [23]), однак вони не вивчалися у ширшому теоретичному контексті. Цінну джерелознавчу публікацію про перекладачів-вихованців Києво-Могилянської академії підготувала О. М. Дзюба [7]. Цілісні історичні схеми розвитку перекладу й перекладознавства уклали О. Є. Семенець, О. М. Панасьєв [16], О. Б. Тетеріна [20; 21], хоча вони головно зосередилися на інтерпретації поглядів дослідників кризь призму теорії, а не критики перекладу.

Методологія дослідження. Методологія опису та дослідження перекладознавчої історіографії передбачає застосування трьох ключових принципів: вивчення наукового контексту, іманентності та відповідності. Вони дають змогу пояснити та обґрунтувати перекладознавчі погляди в контексті певного історичного періоду, виявити їхні риси та визначити інтерпретаційні зв’язки із сучасними філологічними поглядами та принципами. Історіографічний аналіз залучає інтерпретаційне вивчення лексики з погляду семантики, історії мови і соціолінгвістики, що дає змогу схарактеризувати причини термінного різноманіття.

¹ К. В. Харлампович пише, що “навіть малоосвічені українці були матеріалом для поповнення колегії зовнішніх справ усними та письмовими перекладачами (*рос.* переводчиками и толмачами), коли практично, наприклад, у полоні, оволодівали багатьма мовами” [22, с. 782].

Результати дослідження та їхнє обґрунтування. На перекладацьку діяльність XVIII ст. значно вплинула Києво-Могилянська академія, де перекладали для дидактичних цілей у курсі риторики [4, с. 54, 127–129, 152]. Згодом випускники Академії чимало перекладали, а в передмовах пояснювали або обґрунтовували свої перекладацькі принципи та знахідки. Їхнє розуміння якості перекладу повністю характеризується інтуїтивним підходом до мовних явищ, який, проте, не може охоплювати детальне фактологічне опрацювання.

На замовлення Петра I Теофан Прокопович переклав трактат Дієго де Сааведро Фахардо “Політичні максими. Гадки про християнського політичного володаря”, у передмові до якого мав нагоду висловитися про особливості своєї праці, зокрема, про етапи праці, текстові зміни, труднощі розуміння [13, т. 1, с. 215–216]. Зокрема, він зазначав, що не все у мові можна відтворити іншою мовою, але потрібно триматися змісту, щоб переклад залишався перекладом, а не перетворювався на новий твір. Опущення в перекладі можна схвалити, якщо вони відповідають нормам цільової мови та розумінню тексту [16, с. 183–184].

Перекладаючи “Європейську історію” Самуїла Пуфендорфа, Гаврило Бужинський стверджував, що в перекладі “більше наслідував історію смислу, аніж слова та склад” [15, с. 7], що тепер мало би означати таке: перекладач дотримувався логічного викладу подій у виборі семантичних відповідників, хоча відступав від оригінальних лексем та синтаксичних структур. Перекладач зазначає, що йому довелося робити історичні та богословські “розшуки”, щоб правильно описати владу Папи Римського [15, с. 7].

Випускник Києво-Могилянської академії, ієромонах Симон (Петро) Кохановський переклав трактат Юста Ліпсія “Політика” 1721 р. Хоча він друком не вийшов, із рукописної передмови отримуємо уявлення про погляди перекладача (передмову опубліковано у [13, т. 1, с. 219]): основний критерій задовільного перекладу – ясність і зрозумілість викладу, тому невиразні лаконічні висловлювання потрібно розширювати й тлумачити, а окремі розлогі та теж незрозумілі описи – скорочувати й пояснювати. На його думку, він перекладав не “слово в слово”, але так, щоб незмінною залишалася “сама істинна сила історії” [15]. Водночас такий підхід санкціонував певні заміни ширшого плану тексту: окремі політичні приклади, які використав Юст Ліпсій, замінялися на розсуд перекладача на відповідніші приклади, взяті з “Історії” Тита Лівія.

Естетична домінанта простежується в судженнях Григорія Політики (Полетики) у його перекладі Ксенофонових філософських праць про Сократа. Переклад давніх творів уже викликає питання щодо “правильності” їхнього розуміння, а ще виникає онтологічне питання мовлення: наскільки мовлення Ксенофонта відображає мовлення Сократа, – адже саме його перекладач і відтворює [10, с. 13–14]. Перекладач звертає більшу увагу на “красу складу Ксенофонта”, якою він і переймається, але вважає, що доцільно ставитися спокійно до змін виразного мовлення оригіналу: оскільки сам Ксенофонт визнає, що не досяг рівня красномовства Продика, то й перекладач визнає, що він не досяг рівня Ксенофонта [10, с. 14].

Працюючи над перекладами медичних творів, Петро Підгорецький сформулював думку, що в перекладі потрібно звертати увагу на читача. Отже, якість перекладу залежатиме не від близького відтворення оригіналу, а й від простого й у разі потреби коментованого викладу оригінальних ідей [7, с. 70].

Про сутність перекладу писав Григорій Сковорода. Як зазначив Й. О. Баглай [1, с. 89], його погляди висловлені в примітці до перекладу оди фламандського неолатинського поета Сидронія де Госха [17, с. 1007], у передмові до перекладу твору Цицерона “Про старість” [17, с. 1010], у супровідному листі Якову Донцю-Захаржевського до свого перекладу твору Плутарха “Про спокій душі” [17, с. 1040], у листі до Михайла Ковалинського (жовтень – грудень (?) 1762 р.) [17, с. 1096–1097] та у “Філологічних виписках” [17, с. 1328, 1331]. Джерелами для поглядів Григорія Сковороди були його практика, а також судження Цицерона, Єроніма Стридонського та німецького ритора XVII ст. Августа Бухнера [1, с. 89–90]. Упорядкування терміносистеми перекладу у небагатьох контекстах із творів Григорія Сковороди дає змогу виявити п’ять латинських термінів. Не можна з упевненістю стверджувати, чи маємо справу з гіперонімом “*verto*” / “*converto*” й гіпонімами “*transfero (translator)*” / “*exprimo*” та “*interpreto (interpres)*”, чи з суцільною парадигмою “*transfero (translator)*” / “*exprimo*” – “*interpreto (interpres)*” – “*verto*”, які можна спробувати накласти на парадигму Джона Драйдена (1680 р.): “*metaphrase*” (дослівний переклад) – “*paraphrase*” (смісловий переклад) – “*imitation*” (вільний переклад) [25, с. 17]. На основі текстів Григорія Сковороди точно визначити термінні відмінності всіх лексем неможливо через брак контекстів. Імовірно, вивчення перекладознавчої терміносистеми латини у XVII–XVIII ст. допоможе розкрити, чи справді український письменник міг вдаватися до таких семантичних розрізень. У текстах Григорія Сковороди знаходимо ще лексичний ряд “*traducere – traductio – traductor*” [17, с. 139, 843], але вони позначають “наклеп, обман” або “перенесення” і до перекладу не стосуються.

Варто звернути увагу на твердження, що у його перекладі Плутархового твору “Про спокій душі” “переведены не Слова Ея, но Мысли” [17, с. 1010], що нагадує розмисли давніх південнослов’янських книжників, а це свідчить про високу обізнаність Григорія Сковороди з історією перекладацтва в Україні і про подальше використання поглядів Кирила та Івана Екзарха болгарського.

Зіставленням з цією традицією можна вважати переклад трактату Фридриха Християна Баумайстера “Моральна філософія”, який зробив Петро Лодій, син Пряшівщини, випускник Львівської греко-католицької семінарії, професор університетів у Львові, Кракові та Санкт-Петербурзі. У передмові перекладач зазначає про потребу таких книг “*въ матернемъ языцѣ*” [3, с. [xi]], а звідси впливає його головна настанова для перекладу – використання всіх реєстрів рідної мови так, щоб висловити думку оригіналу: “*Сѣя ради причины [для пользы оучащагосѣ юношества Галлиційскагѣ] да не почѣдигѣ простымъ иногдѣ выраженіямъ благосклонный читатель*” [3, с. [xii]]. Очевидно, перекладач роздумував про мову перекладу як про систему, яка здатна передати всю повноту думки. Обмеження стосувалися лише до реєстрів мови, потрібних для наукової мови.

Велика заслуга харківських романтиків – у поверненні власної української ідентичності у публічний простір [нор. 20, с. 41]. Для літераторів реалізація цього завдання забезпечувалася двома шляхами – через оригінальні твори і через переклади. У 1816 р. Р. Т. Гонорський посилався на авторитет Вольтера і доводив, що переклади визначальні для нації, яка прокидається [9, с. 28]. У його мотивації ключовою ідеєю є

вироблення художнього смаку [9, с. 28, 29], що засвідчує усвідомлення невиробленості української лінгвопоетики, хоча чітких вказівок (які ми би могли вважати критеріями для перекладознавчого розгляду) він не подає.

Ідея мовного експериментаторства в перекладі підтримував Г. Ф. Квітка-Основ'яненко простежується в таких його роздумах: “Нехай же й пан Гребьонкін [Є. П. Гребінка] викине “Полтаву”, що перероблює з московської: нехай, кажу, не боїться нічого та, як там кажуть, іздасть її типом, так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тебе за душу, а де серденько защемить; буде й таке, що читаючи, слізюньки тільки кап-кап-кап!” [9, с. 75]. Такий емоційний виклад розкриває розуміння естетичного критерію як визначального в перекладі, попри відхилення у мовних зворотах [9, с. 79, 89]. Подібно підходив до перекладу П. Гулак-Артемівський, який через мовний експеримент намагався визначити нову систему відповідностей для української мови. Працюючи над розширенням виражальних засобів української мови [20, с. 43–49], він закладав підґрунтя для подальшого розвитку лінгвопоетики, щоб відійти від традиційного бурлескно-побутового світосприйняття.

Мовний критерій був визначальний і для західноукраїнських будителів. Зокрема, Я. Ф. Головацький обстоював погляд, що українська мова здатна “до вираження вищих понять” [19, с. 4]. Що ж до перекладів сербської народної поезії, то з урахуванням історії розвитку і впливу інших мов українська мова найкраще може відобразити всю “первісну красу” сербських творів: “Малорущина одна годна перейняти тії красозвучні народні утвори тай разом заховати вірно тую просту красу без всякої принуди” [19, с. 116–117]. Отже, критерій задовільної відповідності для Я. Ф. Головацького – це не лише норма цільової мови, а й питоме етимологічно-історичне підґрунтя. Така норма є типологічною, адже позначає художню відмінність між двома мовами й текстами. Зазначимо, що Я. Ф. Головацький чітко усвідомлював художні та віршові особливості двох поетик, а тому наголошував, що всі риси першотвору відтворити неможливо [19, с. 119].

Наголосимо, що П. О. Куліш розвинув цю думку, стверджуючи про значні відмінності між мовними поетиками: для нього мова віддзеркалювала ментальність нації, і це стосувалося також до труднощів перекладу [21, с. 54]. На його думку, точно передати російською мовою характер українського мовлення неможливо. Естопсихологічний критерій не став провідним у перекладознавчих пошуках, хоча спроби поєднати мову та поведінку з проекцією на переклад роблять регулярно від того часу.

Саме в такій проекції можна розглядати погляди О. О. Потебні на питання перекладу [20, с. 142, 144]. Спираючись на поняття досвіду та розуміння [20, с. 143], він формулює першу семантичну теорію міжмовних відповідників. Науковець обґрунтовує принципи такого розчленування семантики слова, які згодом назвали компонентним аналізом [8, с. 20–22]. Водночас він враховував комунікативну модифікацію повідомлення – ситуаційне навантаження слова у різномовному спілкуванні [14, с. 167]. Такі ідеї виникли сто років потому, коли розвинулася комунікативна лінгвістика, а практики перекладу й критики мали змогу спертися на ширшу лексикографічну базу.

У XIX ст. знаходимо застосування елементів перекладознавчого аналізу для з'ясування поставлених дослідницьких завдань. У праці про первинний переклад Біблії на Слов'янщині

О. М. Новицький намагається з'ясувати окремі питання історії біблійного перекладу: 1) хто й коли почав перекладати Біблію слов'янською мовою (тобто, староцерковнослов'янською); 2) скільки біблійних книг переклали тоді; 3) яким варіантом слов'янської мови (в історичному значенні, тобто спільної для всіх слов'ян мови) перекладали першу Біблію; 4) чи зберігся цей список; 5) звідки взяли відмінності в різних списках такого перекладу [12, с. 2]. Аналізуючи соціолінгвістичну ситуацію з моравським, болгарським і сербським варіантами “слов'янської мови” та історичну динаміку переписування перекладу біблійних книг, дослідник наводить різні уривки паралельно, запрошуючи читача до зіставлення [12, с. 37, 43–54, 56–57, 61–68]. Він не подає критеріїв для зіставлення, але імплікує застосування аналізу фонетичних, граматичних і лексичних відмінностей мови перекладів, абсолютно ігноруючи мову оригіналу. Такий підхід визначено цілком встановити історичну динаміку співіснування різних давніх текстів, а не відобразити, як конкретна мова й література формували власну біблійну традицію.

Можливо, саме від О. М. Новицького пішла традиція зіставляти тексти. У критичному розгляді “Замѣчанія на пѣснь о Полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля” (1855) М. О. Максимович студіює переклад і виявляє всі його лексичні вади [11, с. 564–625]. Застосовуючи лише читацьку логіку, критик подав взірєць ґрунтового контекстного аналізу, де намагається пояснити всі недоладності у тексті М. В. Гербеля. Щоб поглибити думку, М. О. Максимович цитує Київський літопис та наводить паралельні місця з інших російських перекладів. Окремо він аналізує ампліфікації, які порушують історичний контекст [напр., 11, с. 581, 584, 586–587]. На перший погляд, критерії перекладу є досить розмитими: “Не зовсім вірна передача барв оригіналу відкупляється підсиленою звучністю віршів” [11, с. 596], але таке формулювання добре відображає емоційну рецепцію читача і залишається ужитку до сьогодні. Серед інших подібних тверджень – “віддалятися від оригіналу” [11, с. 600], “у співця інша народно-поетична картина” [11, с. 602], “при передачі цієї картини оригіналу” [11, с. 603]. Загалом головною заслугою такого детального розбору є те, що М. О. Максимович, по суті, використав два методи для аналізу перекладу давніх текстів – контекстний та історичної реконструкції.

Аналіз віршової техніки і контексту – це поширена практика для оцінювання перекладів у другій половині XIX ст. У Російській імперії ще один взірєць зіставлення оригіналу та перекладу подав В. Є. Чехихин, який намагався з'ясувати “поетичну індивідуальність” В. А. Жуковського – перекладача [24, с. 3]. За твердженням дослідника, В. А. Жуковський використовував “порівняльно-психологічний метод”, що “виділяючи на перший план ідейний зміст аналізованого твору, він полегшує розуміння й оцінку форми, яку прибирає цей зміст” [24]. Насправді критик заглибився в інтерпретацію конкретних текстів і з'ясування того, як повно відображено зміст оригіналу. Чітких критеріїв ще не вироблено, а тому трапляються такі оцінні судження, як “ослаблено барви картини” [24, с. 146], “красиво передано” [24, с. 156], “близько до оригіналу, але розтягнуто й майже водянисто” [24, с. 158], “наслідування (*рос.* подражание) – доволі слабе” [24, с. 159], “образи рівносильні оригіналу” [24, с. 165] тощо.

Емоційно аналізуючи російські переклади творів Т. Г. Шевченка (1896–1897), П. А. Грабовський визначив спектр лексичних проблем, пов'язаних із семантичними відмінностями двох мов, культурними асоціаціями, ідейною інтерпретацією [6]. Певна

систематизація критеріїв для секції тексту простежується в такому його судженні: “Тоді в них шукати краси або поетичності, хоч якої-небудь близькості до первотворів, навіть чистоти мови і стилістичної (се вже справжня дивовижа!) бездоганності” [6, с. 128]. Отже, чітко окреслено змістовий (чи інформаційний) критерій, визначено природність чи нормативність цільового мовлення, наголошено на відтворенні стилістичної системи оригінального тексту (мабуть, все-таки йдеться про фігури та тропи), і лише поетичність є досить розмитим критерієм, адже тут можна стверджувати і про просодію у вузькому значенні (як-от евфонію), і про мелодійність у широкому значенні (типова метрика, система повторів).

Попри зацікавленість якістю перекладів у XIX ст., текстологічна критика перекладу подекуди зводилася до наведення паралельних місць та зазначення самого факту наявності неточностей (помилки, викривлень тощо) без жодного пояснення їхньої природи. Тому для розвитку аналітичних студій вони не надто вагомі, тоді як філософські пошуки суті слова, що накладалися на переклад, могли значно краще стимулювали розширення аналітичного інструментарію. Синехологічна теорія О. М. Гілярова [5] сприяла тому, що перекладачі намагалися заглибитися в семантику тексту та спробувати з’ясувати, як текст впливає на читача. Хоча сам О. М. Гіляров зазначає про “значну перевагу Логоса над навколишньою темрявою” [5, с. 287], усе ж він не виходить за рамки аналізу, зосередженого на просодії та лексичній точності й повноті, а його розгляд більше розкриває культурні умови створення оригіналу.

Ключовим мірилом для оцінки перекладів був мовний спектр. Зрештою, вимогу дотримуватися точності у змісті [18, с. 352] можна тлумачити і як відсутність пропусків, і як відтворення повноти значення слова. Зосереджувалися критики й перекладачі на тогочасному стані розвитку української мови, яка б могла слугувати оновленню рідної літератури та трансформації іншокультурних цінностей для її модернізації [20, с. 161]. Хоча перший ступінь випрацювання мовлення – і художнього, і наукового – може бути недоладний, потрібно цей етап пройти, не боячись експериментів, але все ж намагатися уникати непотрібної “літературщини”, а взоруватися на живе українське мовлення (Б. Д. Грінченко [цит. за: 23, с. 31; *пор.* 18, с. 353]) Зіставляючи вимоги М. П. Старицького й Б. Д. Грінченка до перекладу, виявляємо подібність їхніх позицій щодо вибору лексичних відповідників:

- 1) українське мовлення вже виробило свої стандарти, які відображають суспільне буття нації: українська мова багата лексично й риторично, але вона – мова степів, а не королівських палат [18, с. 352]; “Як тільки міг, я слідував у своєму перекладі мові, виробленій українською літературою, але й вона не завжди змогла вдовольнити потреби: тим-то й не знайдете ви в цьому уривкові [“Виховання розумове, моральне та фізичне” Г. Спенсера] духу укр[аїнської] мови” [цит. за: 23, с. 30];
- 2) потреба розширяти семантичний простір мови для вироблення “високих” понять, вагомих як з філософського боку, так і з естетичного: “використовувати рідне слово для вираження вищих понять” [18, с. 352]; “усяке позичання тоді тільки має право бути, коли нема у мові слова чи виразу якого, нема слова чи виразу, котрого значення ми могли б поширювати до того “поняття”, яке

хочемо стермінувати, і нема елементів для складання, виробу власного слова” [23, с. 31–32];

- 3) під час випрацювання варіанту перекладу потрібно звертати увагу на норми спілкування, які вже склалися: “Не відступаючи від оригіналу, надати їй [шекспірівській фразі] якомога більший відтінок української мови” [18, с. 352], “усяке позичання вимагає, щоб позичене з чужої мови слово вжито було [б] у тій мові, для котрої його узято у формах, належачих цій останній мові” [23, с. 31–32].

Такі погляди зосереджено на видозміні лексичних значень, але у критиків того часу вони слугували критеріями для визначення успішної відповідності в українськомовних перекладах.

Висновки. Отже, Просвітництво залучило питання мовної системи та сприйняття читача до перекладацької проблематики. Слово вже не було Божественною тасмницею, а матеріалізувалося в конкретних рисах, на які звертали критичну увагу перекладачі. З’ясовано, що праця українських перекладачів на потреби Російської імперії, а не рідного краю, посприяла тому, що про переклад зазначили як про засіб самовираження, тобто окреслили завдання і своєрідність перекладу як пошуку власної ідентичності.

Романтизм долучив до перекладацьких дискусій тематику мовної ідентичності: менталітет нації відображено в мові, а читач живе – відчуває, сприймає, розуміє – згідно з мовними нормами. Так почалося змагання з неперекладністю у теоретичній площині. Із середини ХІХ ст. у критику ввійшла практика зіставляти тексти й коментувати результати такої операції, яка стимулювала пошук засобів для інтерпретаційного обґрунтування. Уже в цей час українські дослідники почали застосовувати контекстний та історично-етимологічний методи семантичного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баглай Й. О. Г. С. Сковорода – теоретик перекладу / Й. О. Баглай // Українське літературознавство. – Львів, 1973. – Вип. 19. – С. 87–92.
2. Белинский В. Г. Ластовка. Сватанье: [рец.] / В. Г. Белинский // Белинский В. Г. Собрание сочинений: в 9 т. – Москва : Худ. л-ра, 1979. – Т. 4. – С. 416–418.
3. **Блѣмейстеръ Х. Наставленіа Любомѣдріа Правосчительнаго Х. Блѣмейстеръ ; съ Латинскаго на Руссїйскій зыкъ переведенна ѿ Петра Лодіа. – Львовъ, 1790. – [xiv], 438, [xiv] с.**
4. Булгаковъ М. Исторія Кіевской академіи / М. Булгаковъ. – Санктпетербургъ : Тип. К. Жернакова, 1843. – 226 с.
5. Гиляровъ А. Н. Старые поэты въ новыхъ русскихъ переводах. Дантъ, Боккаччо, Аріостъ, Сервантесъ, Байронъ / А. Н. Гиляровъ // Университетскія извѣстія. – 1894. – № 8. – С. 227–305; № 11. – С. 305–392.
6. Грабовський П. Московські переклади творів Шевченкових: Огляд / П. Грабовський // Грабовський П. Вибрані твори: у 2 т. – Київ : Дніпро, 1985. – Т. 2. – С. 117–139.
7. Дзюба Е. Н. Переводческая деятельность воспитанников Киевской академии (XVIII в.) / Е. Н. Дзюба // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: сб. науч. трудов. – Киев : Наук. думка, 1990. – С. 53–73.
8. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1983. – 175 с.

9. Історія української літературної критики та літературознавства: хрестоматія: у 3 кн. Кн. 1 / за ред. П. М. Федченка. – Київ : Либідь, 1996. – 415 с.
10. Ксенофонта о достопамятных дѣлахъ и разговорахъ Сократовыхъ четыре книги и оправданіе Сократова преді судіями / Ксенофонт ; пер. съ греч. надворнымъ совѣтникомъ Григоріємъ Полѣтикою. – Санктпетербургъ : Имп. АН, 1762. – [15], 420 с.
11. Максимовичъ М. А. Собраніе починеній: в 3 т. Т. 3: Языкознание. Исторія словесности / М. А. Максимовичъ. – Киевъ, 1880. – 745 с.
12. Новицкій О. О первоначальномъ переводѣ Священнаго Писанія на славянскій языкъ / О. Новицкій. – Киевъ, 1837. – 81 с.
13. Пекарскій П. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ: в 2 т. / П. Пекарскій. – Санктпетербургъ : Т-во “Общественная Польза”, 1862.
14. Потебня А. А. Мысль и языкъ / А. А. Потебня. – Киев : Синто, 1993. – 191 с.
15. Пуфендорфъ С. Введеніе в исторію европейскую чрезъ Самуила Пуфендорфія на нѣм. языкѣ сложенное, таже чрезъ Іоанна Фридеріка Крамера, на лат. преложенное. Ныне же ... на рос. съ лат. преведенное / С. Пуфендорф ; пер. іеромонахъ префектъ Гаврииль [Бужинскій]. – Санктпѣтербурхъ, 1718. – [2], 558, 16 с.
16. Семенец О. Е. История перевода (Средневековая Азия. Восточная Европа XV–XVIII вв.) / Семенец О. Е., Панасьев А. Н. – Киев : Лыбидь, 1991. – 365 с.
17. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Г. Сковорода ; за ред. Л. Ушкалова. Харків; Едмонтон; Торонто : Майдан ; Вид-во КІУС, 2011. – 1400 с.
18. Старицький М. [Передмова до перекладу трагедії “Гамлет” В. Шекспір] / М. Старицький // Старицький М. Твори: в 6 т. Київ : Дніпро, 1990. – Т. 6. – С. 351–354.
19. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацкого, Николи Устияновича, Антона Могильницького. – Львів: Просвіта, 1906. – 623 с. – (Руска письменність ; 3).
20. Тетеріна О. Б. Переклад як наукова проблема в українській літературно-критичній думці XIX – початку XX ст. (компаративний дискурс): дис. ... канд. філол. наук / Тетеріна О. Б. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 206 с.
21. Тетеріна О. Проблема автоперекладу в українській літературно-критичній думці XIX століття (до питання першовитоків) / О. Тетеріна // Слово і час. – 2015. – № 8. – С. 49–56.
22. Харламповичъ К. В. Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харламповичъ. – Казань : Изд. Книжнаго магазина М. А. Голубева, 1914. – Т. 1. – xxiv, 878, lxxvi с.
23. Хоптяр А. О. Перекладацька діяльність Бориса Грінченка та її роль в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. / А. О. Хоптяр. – Кам’янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2017. – 275 с.
24. Чешихинъ В. Жуковскій, какъ переводчикъ Шиллера: Критическій этюдъ / В. Чешихинъ. – Рига, 1895. – 172 с.
25. Dryden J. On Translation / J. Dryden // Theories of Translations: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida / ed. by R. Schulte and J. Biguenet. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1992. – P. 17–31.
26. Oświecenie / wybór I. Lossowskiej i E. Wichrowskiej; Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki. – Warszawa, 2001. – 656 s.
27. Rüsen J. Evidence and Meaning: A Theory of Historical Studies / J. Rüsen ; transl. from the German by Diane Kerns and Katie Digan. New York; Oxford: Berghahn Books, 2017. xiii, 251 p.

REFERENCES

1. Bahlai Y. O. H. S. Skovoroda – teoretyk perekladu / Y. O. Bahlai // Ukrayinske literaturoznavstvo. – Lviv, 1973. – Vyp. 19. – S. 87–92.

2. Belinsky V. G. Lastovka. Svatane: [rets.] / V. G. Belinsky // Belinsky V. H. Sobranie sochineniy: v 9 t. – Moskva : Khud. l-ra, 1979. – T. 4. – S. 416–418.
3. Blumeister Ch. Nastavleniya Liubomudriya Nravouchyitel'naha / Ch. Blumeister ; s Latynskaho na Rossiyskiy yazyk perevedenna ot Petra Lodiya. – Lviv, 1790. – [xiv], 438, [xiv] s.
4. Bulhakov M. Istoriya Kievskoi akademii / M. Bulhakov. – Sanktpeterburh : Typ. K. Zhernakova, 1843. – 226 s.
5. Hiliarov A. N. Starye poety v novykh russkikh perevodakh. Dante, Boccaccio, Ariost, Cervantes, Byron / A. N. Hiliarov // Universitetskiya izvestiya. – 1894. – № 8. – S. 227–305; № 11. – S. 305–392.
6. Hrabovskyi P. Moskovski pereklady tvoriv Shevchenkovykh: Ohliad / P. Hrabovskyi // Hrabovskyi P. Vybrani tvory: u 2 t. – Kyiv : Dnipro, 1985. – T. 2. – S. 117–139.
7. Dziuba E. N. Perevodcheskaya deyatelnost vospitannikov Kievskoy akademii (XVIII v.) / E. N. Dziuba // Kulturnye i obshchestvennye svyazi Ukrainy so stranami Evropy: sb. nauch. trudov. Kyiv: Nauk. dumka, 1990. S. 53–73.
8. Zorivchak R. P. Frazеологична одынтыся як перекладознавча катеґорія (Na materialy perekladiv tvoriv ukrayinskoyi literatury anhliyskoyu movoyu) / R. P. Zorivchak. – Lviv : Vyscha shk. Vyd-vo pry Lviv. un-ti, 1983. – 175 s.
9. Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi krytyky ta literaturoznavstva: khrestomatiya: u 3 kn. Kn. 1 / za red. P. M. Fedchenka. – Kyiv : Lybid, 1996. – 415 s.
10. Ksenofonta o dostopamyatnykh delakh y razhovorakh Sokratovykh chetyre knihi i opravdanie Sokratovo predi sudiyamy / Ksenofont ; per. s hrech. nadvornym sovetnykom Hryhoriem Politykoyu. – Sanktpeterburh : Imp. AN, 1762. – [15], 420 s.
11. Maksymovych M. O. Sobranie sochineniy: v 3 t. T. 3: Yazykoznanie. Istoriya slovesnosti / M. O. Maksymovych. – Kyiv, 1880. – 745 s.
12. Novytskyi O. O pervonachalnom perevode Svyashchennaha Pisaniya na slavianskiy yazyk / O. Novytskyi. – Kyiv, 1837. – 81 s.
13. Pekarsky P. Nauka i literatura v Rossii pry Petre Velikom: v 2 t. / P. Pekarsky. – Sanktpeterburh : T-vo “Obshchestvennaya Polza”, 1862.
14. Potebnia O. O. Mysl i yazyk / O. O. Potebnia. – Kyiv : Sinto, 1993. – 191 s.
15. Pufendorf S. Vvedenie v istoriyu evropeyskuyu chrez Samuila Pufendorfiya na nem. yazytse slozhennoe, tazhe chrez Ioanna Friderika Kramera, na lat. prelozhennoe. Nyne zhe ... na ros. s lat. prevedennoe / S. Pufendorf ; per. ieromonakh prefekt Havryil [Buzhynskiy]. – Sanktpeterburkh, 1718. – [2], 558, 16 s.
16. Semenets O. E. Istoriya perevoda (Srednevekovaya Aziya. Vostochnaya Evropa XV–XVIII vv.) / Semenets O. E., Panasev A. N. – Kyiv : Lybid, 1991. – 365 s.
17. Skovoroda H. Povna akademichna zbirka tvoriv / H. Skovoroda ; za red. L. Ushkalova. Kharkiv ; Edmonton ; Toronto : Maydan ; Vyd-vo KIUS, 2011. – 1400 s.
18. Starytskyi M. [Peredmovna do perekladu trahediyi “Hamlet” V. Shekspir] / M. Starytskyi // Starytskyi M. Tvory : v 6 t. – Kyiv : Dnipro, 1990. – T. 6. – S. 351–354.
19. Tvory Markiyana Shashkevycha, Yakova Holovatskoho, Nykoly Ustyianovycha, Antona Mohylnytskoho. – Lviv: Prosvita, 1906. – 623 s. – (Ruska pysmennist; 3).
20. Teterina O. B. Pereklad yak naukova problema v ukrayinskiy literaturno-krytychniy dumtsi XIX – pochatku XX st. (komparatyvnyi dyskurs): dys. ... kand. filol. nauk / Teterina O. B. ; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2004. – 206 s.
21. Teterina O. Problema avtoperekladu v ukrayinskiy literaturno-krytychniy dumtsi XIX stolittya (do pytannya pershovytokiv) / O. Teterina // Slovo i chas. – 2015. – № 8. – S. 49–56.
22. Kharlampovych K. V. Malorossiyskoe vliyanie na velykorusskuyu tserkovnuyu zhyzn / K. V. Kharlampovych. – Kazan : Izd. Knyzhnaha mahazyna M. A. Holubeva, 1914. – T. 1. – xxiv, 878, lxvi s.

23. Khoptiar A. O. Perekladatska diyalnist Borysa Hrinchenka ta yiyi rol v ukrayinskomu literaturnomu protsesi kintsia XIX – pochatku XX st. / A. O. Khoptiar. – Kamyanets-Podilskyi : Vydavets PP Zvoleyko D.H., 2017. – 275 s.
24. Cheshykhyn V. Zhukovskiy, kak perevodchik Schiller'a: Kriticheskiy etiud / V. Cheshykhyn. Riga, 1895. 172 s.
25. Dryden J. On Translation / J. Dryden // Theories of Translations: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida / ed. by R. Schulte and J. Biguenet. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1992. – P. 17–31.
26. Oświecenie / wybór I. Łossowskiej i E. Wichrowskiej; Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki. – Warszawa, 2001. – 656 s.
27. Rüsen J. Evidence and Meaning: A Theory of Historical Studies / J. Rüsen ; transl. from the German by Diane Kerns and Katie Digan. – New York ; Oxford : Berghahn Books, 2017. – xiii, 251 p.

Стаття надійшла до редколегії 04.08.2018

Прийнята до друку 10.09.2018

CRITICAL VIEWS ON TRANSLATION AND THE UKRAINIAN CULTURE OF THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Taras Shmiher

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
t_shmiher@ua.fm*

Enlightenment added the issues of the language system and the reader's perception to the debate over translation problems. The Word was no longer a Divine mystery, but it was materialized in specific features, which were critically penetrated by translators. The contribution of Ukrainian translators (Teofan Prokopovych, Havrylo Buzhynskiy, Symon (Petro) Kokhanovskiy, Hryhoriy Polytyka, Petro Pidhoretskyi) to the framing of the Russian Empire instead of their homeland stimulated the discussion of translation as a way to define tasks and specific features of searching for and fixing up the own identity of a nation. Petro Lody's main translation principle was to use all the registers of his native language so as to express the content of the original. On the basis of Hryhoriy Skovoroda's texts, it is not possible to precisely determine the features of his translation term system due to lack of contexts, although he used five Latin terms designating translation. It is not entirely clear if one should understand them as the hypernym "verto" / "converto" and the hyponyms "transfero (translator)" / "exprimo" and "interpreto (interpres)", or as a coherent paradigm of "transfero (translator)" / "exprimo" – "interpreto (interpres)" – "verto", which can be subject to overlap the paradigm of John Dryden (1680): "metaphrase" – "paraphrase" – "imitation".

Romanticism enriched translation discussions with the subject of linguistic identity: the mentality of a nation is reflected in its language, and the reader lives – feels, perceives, understands – according to the linguistic norms, and by them only (Hryhoriy Kvitka-Osnovyanenko, Petro Hulak-Artemovskiy, Yakiv Holovatskyi, and later Oleksandr Potebnia and Panteleimon Kulish). Thus, untranslatability was advanced to the forefront of translation theory. From the mid-19th century, translation criticism incorporated the practice of comparing texts and commenting on the results of this operation, which boosted the search for the means of interpretative justification. Back at this time Ukrainian scholars (Orest Novytskyi, Mykhailo Maksymovych, Pavlo Hrabovskiy) began applying the contextual and historical / etymological methods of semantic analysis. The translators (Mykhailo Starytskyi, Borys Hrinchenko) were managing to develop the lexical meanings of the Ukrainian language for its conceptual enrichment, and their views served as criteria for defining a successful correspondence in Ukrainian-language translations.

Keywords: translation theory, translation criticism, translation quality assessment, translatability.